

פתרון הבחינה

היסטוריה

קיץ תשפ"א, 2021, שאלון: 22381
מוגש ע"י צוות המורים של "יזאל גבע"

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. חלק מהתשובות הן בנקודות בלבד, על הנבחן לפרט את הדברים.

בשאלון זה שמונה נושאים, ועל הנבחן לבחור שניים מהם.
בכל נושא שני פרקים, על הנבחן לענות על שתי שאלות.

נושא 3 – קהילת יהודי קרקוב

על הנבחן לענות על שתי שאלות:
על אחת מן השאלות 9-10 (פרק ראשון) ועל אחת השאלות 11-12 (פרק שני)

פרק ראשון

הנבחנים נדרשו לענות על אחת מן השאלות 9-10 (35 נקודות)

שאלה 9 – הנשים בגטו קרקוב

סעיף א'

המושג "המאבק על התקווה" משקף את הפעילות היהודית בגטו שנועדה לשמור על שפיות ונורמליות. הגרמנים היו מעוניינים לשבור את מורל היהודים לצד שבירתם הפיזית, לכן רבים מיהודי הגטו ראו בפעילות תרבותית-רוחנית ערך עליון, חלק מהמאבק היומיומי שתרם לחיזוק הנפש וכוח העמידה.

"המאבק על התקווה" בא לידי ביטוי בקטע –

"לחיים בגטו היה עוד גוון של חיים "נורמליים" [...] בכל מצב יש לנהוג ולחיות כבן אדם [...] חדר קטן [...] היה תמיד מצוחצח [...] השולחן היה תמיד מכוסה במפית צחורה". – בקטע ישנו ביטוי למאבק של נשים ואמהות לשוות חיים נורמליים בדירות, לשמור על ניקיון, על חזות של טיפוח הבית, למרות הצפיפות, המחסור והתנאים האיומים בהם חיו.

שתי דוגמאות אחרות ל"מאבק על התקווה" –

1. בתחום החינוך: מורים קיימו לימודים בסתר לילדים בגיל בית ספר יסודי, גם בבתי היתומים בגטו לימדו את הילדים, הוקמו גני ילדים ביוזמה פרטית, וארגון הצינטוס תרם להפעלת מספר מעונות ילדים ויתומים.
2. בתחום התרבותי: בבתי היתומים אורגנו מופעי בידור לילדים, למבוגרים היו כמה מקומות מפגש חברתי בגטו, ביניהם בית הקפה "פולוניה" בו נגנה תזמורת והאורחים רקדו ושרו, גם כשכבר לא נותר מה להגיש לשולחנות.

סעיף ב'

שלוש דוגמאות לפעולות של נשים יהודיות במחתרות בגטו קרקוב –

גוסטה דרנגר – ממנהיגי תנועת עקיבא ובהמשך, ממנהיגי החלוץ הלוחם. נשואה לסימק דרנגר. דגלה בבחירה במוות כבוד לנוכח מעשי הנאצים וברצון להותיר זכר אחרי לכתם. לאחר מבצע ציגנריה נתפס סימק דרנגר ובהתאם להסכם ביניהם הלכה אחריו גוסטה והסגירה עצמה. הגעת שניהם לתאי המעצר הפיחה רוח חדשה אצל עצורי המחתרת ששהו בהם כבר – החיים בתא אורגנו, בוצעה חלוקת מזון ותור לסידורי הניקיון, הונהגו שיעורי וקריאת שירים. במקביל סייעו כל האסירות לגוסטה דרנגר לכתוב את קורות המחתרת בקרקוב על פיסות נייר טואלט – היומן של יוסטינה (השם המחתרתי בו השתמשה).

בשני התאים התקבלה ההחלטה לברוח ובשניהם ניצלו האסירים את הדרך להוצאה להורג כדי להימלט. סימק וגוסטה הצליחו לברוח ולהיפגש שוב ביער.

באוקטובר 1943 נחשפו אחרוני הבונקרים ביער בוכניה ונתפסו אחרוני הלוחמים ונרצחו. אז נתפס גם סימק דרנגר ושוב – הסגירה גוסטה את עצמה. איש מהם לא חזר ולא ידוע כיצד נפלו.

מירה גולה - קרובתו של ליבסקינד וחניכת "השומר הצעיר". לגולה היה עבר במחתרת הקומוניסטית-פולנית (פה-פה-אר) עוד קודם למלחמה ובמהלכה, והיא שמרה על קשריה איתם גם כעת, היא הייתה לוחמת אמיצה ודמות כריזמטית, ובעלת ניסיון עשיר בארגון עבודת מחתרת.

היא השתלבה בין מנהיגי השומר הצעיר בקרקוב וניסתה לחבר בינם לבין מנהיגי תנועת עקיבא. לגולה מירה היה ברור, מתוך ניסיונה האישי, כי פעולה חמושה היא הדרך והפתרון היחיד. היא לחצה על מנהיגי עקיבא לחבור יחד עם השומר הצעיר למנהיגי ה-פה-פה-אר הפולנים שהבטיחו במפגש הראשון ביניהם שבמקרה של אקציה ידאגו ליהודים למקומות מחבוא. השתתפה במבצעי המחתרות נגד הנאצים ובמבצע ציגנריה. נתפסה במאסר 1943 ולאחר עינויים קשים שעברה בכלא, נהרגה במהלך ניסיון בריחה.

הקשריות – חברות מחתרת אמיצות, בעלות מראה ארי (בלונדיניות עם עניים כחולות) שהעבירו פקודות, מידע – למשל הכרוז של אבא קובנר שנכתב בוילנה והגיע לידי מנהיגי המחתרת בקרקוב, כסף ונשק ממקום למקום. בנובמבר 1942, הן הצליחו למצוא מקומות מקלט לחברי המחתרת שפעלו בצד הארי, לדוגמה צריף בחצרו של בית ודירה של חבר התנועה.

שאלה 10 – תנועות הנוער בקרקוב

סעיף א'

מטרות הפעילות של תנועות הנוער בגטו קרקוב –

עם פרוץ המלחמה עמדו מנהיגי התנועות בדילמה - האם לסייע לחניכים למצוא דרכי בריחה או להישאר ולהחזיר את הפעילות לתא התנועתי. הבחירה הייתה להישאר ולהתארגן מחדש לפעילות בקן. המטרה הייתה להעניק לבני הנוער תחושת אחדות, מחויבות, קשר לתנועה ובכך לאפשר רגעי אושר והתרוממות רוח. עם הכניסה לגטו, המשיכה מטרה זו להיות רלוונטית.

בגטו, המטרה הייתה לשמור על מעמד התנועה בעיר ועל הקשר עם החברים שעברו לעיירות בסביבה. התנועות סיפקו מענה חלופי לנוער, מציאות אלטרנטיבית במסגרתה ניתן היה להמשיך ולחלום על חיים אחרים בארץ ישראל.

שתי דרכי פעולה של תנועות הנוער "עקיבא" לפני שנהפכה למחתרת לוחמת, על פי הקטע –

1. "נדרשנו להינתק מסדנאות העבודה..." – המשימה החשובה שעמדה לנגד עיני מנהיגי התנועות הייתה השגת אישורי שהייה וקנקרטות רבות ככל האפשר על מנת לאפשר אישורי עבודה לחברי התנועה. קבלת האשרות וההשתלבות במקומות עבודה היו גם לטובת תלושי מזון, תחושת חיוניות ושגרה.

2. "הקמנו נקודות הכשרה" – לקראת סיומה של שנת 1941 ניצל ליבסקינד את מעמדו כראש "המדור לפרודוקטיבציה" (יצרנות), שפעל מטעם "מוסד העזרה העצמית היהודית", ופנה לשלטונות הנאצים בבקשה להקים חוות הכשרה לנוער היהודי בעיירה סמוכה לקרקוב – קופליני, ולקיים קורסים חקלאיים. ניתן להתייחס גם לחיפוש דרכי עלייה לארץ.

שתי דוגמאות לפעולות של תנועות הנוער בקרקוב, על פי הנלמד –

1. במקביל ללימודי החקלאות בחוות קופליני, נוצל המרחב להמשך ללמידה בסתר של תנ"ך, תולדות הציונות והארץ ולחיזוק את הזהות היהודית-לאומית.
2. לאחר "הגירוש הקטן" הוחלט לפנות לנוער ולעורר את מודעותו לחומרת המצב. האמצעים היו הדפסה והפצה של דפי מידע שיקראו להתעוררות, לגיבוש ולשמירה על המורל.

סעיף ב'

הגורמים להפיכת תנועות הנוער למחתרות

תנועת "עקיבא" –

מיד לאחר "הגירוש הקטן" במאוס 1942 התאספה בקופליני ישיבת חרום של מנהיגי עקיבא. לנגד עיניהם היה המידע שנאסף עד כה:

- מידע וודאי שהביאה המשלחת שעקבה אחר רכבת המגורשים, על מחנה להשמדה המונית ההולך ונבנה עבור יהודים.
- מידע שהיה קיים כבר על מחנה חלמנו – רצח יהודי לודג' במשאיות גז.
- מידע על פעילות האינז'נז'רופן במזרח – רצח מאות אלפי יהודים בבורות ירי, בשטח הרוסי הכבוש.
- הכרוז של אבא קובנר שפורסם בוויילנה בינואר 1942, הקורא לנוער היהודי לצאת ולהילחם בנאצים ו"לא ללכת כצאן לטבח". (אבא קובנר היה מנהיג השומר הצעיר בוויילנה, הכרוז הגיע לידי מנהיגי התנועה בעזרת קשריות) באסיפה הוחלט לפנות לנוער ולעורר את מודעותו לחומרת המצב. האמצעים היו הדפסה והפצה של דפי מידע שיקראו להתעוררות, לגיבוש ולשמירה על המורל.
- במקביל החלה התלבטות גדולה לגבי פעולות מרי, אחיזה בנשק. מנהיגי התנועה היו מנהיגים רוחניים, אנשי אידיאולוגיה וללא כל ניסיון צבאי או יכולת להוביל את הנוער בקרבות בנשק. כמו כן התגבשה ההבנה כי באחריותם לא רק גורל חניכי התנועה אלא הגטו כולו.
- האירוע שהשפיע על החלטת חברי תנועת עקיבא לצאת למרד מזוין היה האקציה של יוני 1942, בה גורשו מהגטו למחנה ההשמדה בלוז'ץ אלפי יהודים. כתוצאה מאירוע זה, הבינו שכעת יש לצאת למרד מזוין ולהמיר את הפעילות החינוכיות בהן פעלו עד כה.
- באוגוסט 1942 הוקם "החלוץ הלוחם" שכלל כ-100 חברים מתנועת עקיבא ומתנועות חלוציות נוספות.

תנועת "השומר הצעיר"

בניגוד למנהיגי עקיבא המתלבטים, באומניגר, מנהיג השומר הצעיר היה משוכנע מיד לאחר "הגירוש הקטן" כי המשימה הדחופה היא מאבק חמוש בגרמנים שמטרתו לנקום על מה שהם מעוללים לעם היהודי. כבר במאי 42 הוא הקים מטה פעולה – גרעין של השומר הצעיר אליו הצטרפו חברים מקבוצות אידיאולוגיות שונות ששאפו לנקם. "איסקרא" היה ארגון לוחם שהורכב מאנשי השומר הצעיר ומנה כ-35 חברים בהנהגתו של השק באומינגר.

שלוש דוגמאות לפעולות שבוצעו על ידי המחותרות בקרקוב לפני דצמבר 1942 –

דוגמא מהקטע - "לאחוזי בנשק..." – חברי המחותרות עשו מאמץ לאורך כל שלבי מאבקם להשגת נשק – בסיוע של המחותרות הפולניות, גניבה מחיילים גרמנים בהם התנקשו, הברחה של הקשריות. המחותרות עברו מאוגוסט 1942 לפעולות אלימות נגד הנאצים: שתיים מאלה -

1. פריצה למפעל "אופטימה" בגטו, בו תפרו מדים לצבא הגרמני והחרמת ציוד חורף כגון כפפות, גרביים ומגפיים לטובת הלוחמים.
2. פריצה למחסני הרכבת בקרקוב ובזיזה של שלל שמימן את פעילויות המחותרות.
3. חיסול תחנת ביקורת של המשטרה הגרמנית על נהר הוויסלה, ששימשה לתפיסת יהודים שניסו להימלט בזמן מהאקציות.
4. הצתת מוסכים גרמניים.
5. הדבקת כרוזים בקרקוב, בהם קראו חברי המחותרות לאוכלוסייה הפולנית להתקומם נגד הנאצים.
6. התנקשות בחיילים גרמניים וגנבת נשקם.
7. פירוק המסילה בקו קרקוב-בוחניה, שגרם להורדת הרכבת מהפסים והסב נזק כבד.
8. במספר פשיטות הותקף טייס גרמני ברחוב ונהרגו 2 סוכני גסטאפו במרכז העיר. בכל הפשיטות נלקחו נשקי הגרמנים למחותרת.

פרק שני

הנבחנים נדרשו לענות על אחת מן השאלות 11-12 (15 נקודות)

שאלה 11

הנאצים אפשרו לבית המרחקת בגטו לפעול מחשש למגפות. הם קוו כי ההיתר שניתן לרוקח הפולני תדאוש פאנקייבויץ להמשיך ולנהל את בית המרחקת שלו בכיכר ז'יגודה ולתת שירות לקהילה היהודית, יסייע בהתמודדות עם איום המגפות ממנו פחדו.

שלושה תפקידים שמילא בית המרחקת בחיי הגטו –

1. סיוע בהברחת מזון ותרופות.
2. סיוע בהעברת מידע לתוך הגטו, על המרחש מחוצה לו.
3. מקום התכנסות ל עורכי עיתונים, רופאים ועורכי דין, אמנים מכל התחומים, שם נפגשו והתווכחו בענייני אקטואליה.

שלוש פעולות של הנאצים נגד היהודים בקרקוב לפני הקמת הגטו –

שלוש מאלה -

1. **ניצול כוח העבודה היהודי** - כבר עם כיבוש פולין התרחשה חטיפה של יהודים לעבודות מזדמנות שונות כמו פינוי הריסות, סחיבת משאות, טאטוא רחובות, העברת רהיטים, ניקוי בתי שימוש ציבוריים. הרשויות הגרמניות השונות התחרו ביניהן על ניצול כוח העבודה היהודי כל אחת לצרכיה שלה. למשל כוחות האס.אס והצבא הגרמני שחטפו יהודים מרחובות העיר לעבודה במתקנים הצבאיים, במקביל לנציגי חברות ומפעלים גרמניים שהגיעו לפולין במטרה למצוא רווחים קלים על חשבון אותו כוח עבודה.

כתוצאה מכך פרסם הנס פראנק, מושל הג'יג, ב-26 באוקטובר 1939, צו המטיל עבודות כפייה על יהודים בני 12-60 וביצעו נמסר לידי האס.אס. מאוחר יותר, ביולי 1940, נחתם הסכם בין המפקד העליון של האס.אס והמשטרה בג'יג - וילהם קריגר לבין הנס פראנק, מושל הג'יג. על פי ההסכם רישום וגיוס היהודים לעבודות יישאר בידי האס.אס בעוד ענייני התעסוקה וארגון העבודה יהיו בידי מחלקת העבודה של הג'יג. על כל גורם שביקש לנצל את כוח האדם היהודי הוטל לשלם שכר ללשכת העבודה על מנת לקבלם.

דוגמאות לניצול כוח העבודה היהודי- בניית מחנות, כבישים ומטווחים, ניקוי רחובות העיר ופינוי שלג, פרוק קרונוות פחם למשאיות, עבודה בבתי מלאכה, נשים נשלחו גם להיות עוזרות בחנויות.
2. **הפרדה בין יהודים לפולנים**

כחלק ממימוש עקרונות האידיאולוגיה הנאצית, דרשו הגרמנים להפריד בין היהודים הנחשבים לתת-גזע לבין הסלאבים הנחשבים לעמים הנחותים שתפקידם להיות משועבדים לגזע העליון.

א. סימון היהודים - ב-1 בדצמבר 1939 פורסם צו מיוחד שקבע כי יהודי בג'יג מגיל 10 חייבים לשאת סימן היכר יהודי: סרט לבן עם מגן דוד כחול על הזרוע. מי שלא נשא את הסימון, נקנס או נאסר. מטרת הסימון הייתה להפריד בין האוכלוסיות הפולנית והיהודית כדי להבהיר שגורלם שונה.

ב. הגבלת התנועה - מאביב 1940 הוגבלה תנועת היהודים בשטחי העיר קרקוב ונאסרה לחלוטין התנועה בשעות הערב והלילה. נאסר עליהם לנסוע בחשמליות, לנוע ברכבות בין עירוניות ולהחליף מקום מגורים ללא אישור.
3. **חיסול הבסיס הכלכלי היהודי - אריזציה – העברת הרכוש היהודי לידיים גרמניות**

על פי עקרונות האידיאולוגיה הנאצית, היהודים נחשבו לטפילים המנצלים עמים אחרים, גזלנים ושוודדים, ולכן כל רכושם יועבר לשליטה גרמנית.

א. מעשי שוד פרטיים – עם הכיבוש ועוד טרם פרסום המדיניות המסודרת כנגד היהודים, התנהלו מעשי שוד על ידי חיילים, אנשי אס.אס ואחרים. כך נשדדו מהיהודים תכשיטי זהב וכלי כסף, רהיטים, שטיחים, מכונות כתיבה, נבזזו מוצרי טקסטיל, יינות, עורות, ועוד.

ב. מעשי שוד קולקטיביים אורגנו ע"י השלטונות עם פרסום המדיניות המסודרת. לדוגמא, הקהילה היהודית נאלצה למסור את כל תשמישי הקדושה מכסף וזהב של בתי הכנסת לידיים גרמניות. אנשים פרטיים נאלצו למסור לשלטונות כלי תחבורה (מכוניות ואופנועים) ומקלטי רדיו.

ג. פורסמה שורת צווים והוראות הפוגעים ברכושם ובפרנסתם של היהודים:
היודנרט נאלץ לספק רהיטים וציוד לדירות או למשרדים גרמניים;
בידי סוחרים יהודים נשארו חנויות לצריכה פרטית בלבד שסומנו כבתי עסק של יהודים, נחסמו חשבונות בנק של יהודים, הוגבלו הסכומים המותרים ליהודי להחזיק (2000 זלוטי), ונאסר על היהודים למכור או להעביר רכוש לבעלים אחרים. היהודים צוו למלא הצהרת הון ולדווח על כל רכושם, לרבות רכוש בחו"ל.

הוחרמו בתי עסק, מפעלים, דירות של יהודים אמידים שנצטוו לעזוב את בתיהם לטובת מגורי הגרמנים שהתמקמו בעיר;

נאסר על רופאים ורופאי שיניים יהודיים לרפא לא יהודים, עורכי דין יהודים נמחקו מרשימת עורכי הדין המורשים להופיע בבתי המשפט, ויהודים סולקו מן השרות הציבורי.
אי מילוי הצווים גרר קנסות, החרמת הרכוש שהוסתר, מאסר בבית-סוהר וגרוש למחנות.

ד. הקמת "משרד הנאמנות הגרמני" – המשרד הוקם על מנת לנהל העברת בעלות על העסקים והרכוש היהודי לידיים אריות – "נאמנים" גרמנים.

4. חיסול מוסדות הדת, החינוך והתרבות

כחלק ממימוש עקרונות האידיאולוגיה הנאצית בקשו הגרמנים לחסל כל ביטוי או צורה של חיי תרבות יהודיים משתי סיבות:

א. סיבה אידיאולוגית – היהודים מזיקים ובלתי אנושיים, ולכן אינם זקוקים לערכי תרבות.

ב. סיבה פסיכולוגית – פולחן דתי וחינוך מחזיקים את כוח העמידה של היהודים ואת כוחם המוסרי, דבר אותו רצו הנאצים למנוע.

הדרכים בהן פעלו הנאצים על מנת לפגוע במוסדות הדת, החינוך והתרבות היהודיים:

א. הוצאה פקודה לסגור את כל בתי הכנסת ולמסור את כל תשמישי הקדושה.

ב. נאסרה השחיטה הכשרה.

ג. נאסרה חגיגת החגים היהודיים וימי השבתון בוטלו.

ד. פוטרו מורים יהודיים ממערכת החינוך הכללית.

ה. נאסר על תלמידים יהודיים ללמוד בבתי ספר ציבוריים-פולניים. בשלב ראשון הותר להם ללמוד רק במוסדות החינוך היהודיים. בהמשך נאסרו הלימודים כלל.

ו. נאסר על סטודנטים ללמוד באוניברסיטאות, דבר שעצר את התקדמותם המקצועית.

דילמה אחת שהייתה ליהודים בקרקוב בתקופה זו (עד הקמת הגטו) –

יהודי קרקוב היו בדילמה – להישאר או לברוח. ואם לברוח – לאן? ההנחה הייתה שהגרמנים יפגעו בגברים (יהודים ופולנים כאחד) מאחר והם מהווים פוטנציאל התנגדות. ליהודים נוספו שיקולים הקשורים לחשש מהנאצים והאידיאולוגיה שלהם בנוגע ליהודים. בריחה אל מחוץ לפולין לא הייתה אפשרית מפני שמדינות העולם סגרו בפניהם את הגבולות. המוצא היחיד שנותר בפניהם היה הבריחה מזרחה לאזורים שהלכו ונכבשו ע"י ברית המועצות.

השיקולים בעד בריחה לאזורים שבשליטת ברית המועצות:

1. רבים היו מודעים למצבם הגרוע של היהודים בגרמניה, באוסטריה ובצ'כוסלובקיה החל מעלייתו של היטלר לשלטון – חקיקה אנטישמית, הפרדה מהאוכלוסייה, נישול כלכלי, דחיפה להגירה, וחששו להיקלע למצב דומה בקרקוב.

2. מתוך נאומיו של היטלר לקראת פרוץ המלחמה הועבר המסר שגרמניה הנאצית מתכוונת להשמיד את גזע היהודים באירופה וכעת עלה חשש שהיטלר יממש את איומיו עם כיבוש פולין ומצב היהודים באזורי הכיבוש יהיה חמור הרבה יותר מזה שהיה תחת שלטונו עד כה.

3. היו יהודים שרצו להתנדב ליחידות של צבא פולין שעדיין נלחם בכובש הנאצי כמחתרת.

השיקולים בעד המשך החיים בקרקוב תחת כיבוש נאצי:

1. הפגיעה הפיסית ביהודים בתקופה הכיבוש הראשונה הייתה מזערית, וחלק מהגברים העדיפו להישאר עם משפחותיהם ולהמשיך לנסות לשמור עליהן ולפרנס אותן.

2. בתקופת מלחמת העולם הראשונה יהודים רבים שרתו בצבא האוסטרי וזכו ליחס סובלני (עדיין לא הייתה מדינת פולין והאזור היה תחת האימפריה האוסטרית וכעת אוסטריה סופחה והפכה לחלק מגרמניה). הם חשבו שגם כעת יזכו ליחס דומה.
3. משכילי יהודי קרקוב דיברו את השפה הגרמנית והכירו את תרבותה ולכן סברו שאיומי היטלר הם איומי סרק ולא יתכן שגרמניה תייצר איום אמתי עבורם.
4. רבים חששו מהמשטר הקומוניסטי בברית המועצות שנחשב לאכזרי לא פחות מהמשטר הנאצי.
5. רבים מאלה שברחו עם תחילת הכיבוש, חזרו בסופו של דבר לקרקוב כיוון שתנאי החיים באזור הכיבוש הסובייטי היו קשים מנשוא: עוני, מחסור גדול במקומות מגורים ויוקר מחייה. לכל אלה ניתן להוסיף את געגוע, הבדידות והדאגה למשפחות שנותרו מאחור. מסקנת חלק מהבורחים הייתה שהחיים מחוץ לקרקוב קשים יותר מהחיים בתוך העיר

נושא 4 – מלחמת העצמאות

על הנבחן לענות על שתי שאלות:

על אחת מן השאלות 13-14 (פרק ראשון) ועל אחת מן השאלות 15-16 (פרק שני)

פרק ראשון

הנבחנים נדרשו לענות על אחת מן השאלות 13-14 (35 נקודות)

שאלה 13 – משבר ארבעת החודשים הראשונים

סעיף א'

הסיבות בגללן נסעו בשיירות לישובים היהודיים, על פי הנלמד –

לאורך שנות הקמתו של היישוב העברי בארץ נפרסה על ידו תשתית תחבורה, חשמל ומים המספקת את הצרכים לכל היישובים היהודיים הפרוסים בשטחי ארץ-ישראל ובניהם יישובי הנגב המבודדים. תשתיות אלו עברו במרחבים המיושבים בערבים וביישובים מעורבים, לאורך כבישים וצדי דרכים. התשתיות וצירי התחבורה היו נקודת התורפה המרכזיות של היישוב. בתחילה, נהגו הערבים לפגוע ללא תכנון מוקדם בכלי רכב מזדמנים, אך עד מהרה הם שכללו את פעולתם ועברו לחסימות צירים, מיקוש דרכים והנחת מארבים בנקודות מתאימות. כפריים מקומיים לאורך צירים ראשיים (כביש תל-אביב ירושלים, כביש ואדי ערה, כביש עפולה טבריה, הדרך לנגב), בסיוע אנשי הכנופיות, גרמו לאבדות רבות ליהודים והקשו מאוד על התנועה החופשית בין היישובים.

רוב המאמץ הצבאי הושקע בקיום הקשר עם היישובים המבודדים. בהתחלה נתנה ההגנה "אבטחה צמודה" למכוניות בודדות, ועד מהרה עברו ל"שיטת השיירות" – רכבים המצטרפים לשיירה, בסיוע משוריינים, רובם "תוצרת בית" בהם היו לוחמים שבעת מתקפה נערכו להגן על השיירה. שיטת האבטחה הותאמה לתקופת שלטון המנדט בארץ -

- כוח הלוחים של השיירות היה קטן מאחר ולא היו מספיק כוחות ומפני שהיה צורך להסוותם מעיני הבריטים;
- הכוח נשא נשק קצר טווח אותו ניתן להסתיר בקלות משוטרי המנדט;
- השיירה לא לוותה בכוח חילוץ ולא היו כוחות תגבור אותם ניתן להזעיק במקרה הצורך.

הגורמים למשבר השיירות שפרץ במרס 1948 –

"משבר השיירות" הוא הכינוי שניתן לשלוש שיירות שלא הגיעו ליעדן בשבוע האחרון של מארס 48:

27 במארס – **שיירת נבי דניאל** – השיירה התעכבה בדרכה חזרה מגוש עציון באופן שאפשר לפלסטינים להזעיק כוח ולבצע תקיפה לא מתוכננת על הציר. חלק מאנשי השיירה נאלצו להתבצר במבנה בדרך והצליחו להיחלץ רק בסיוע הבריטים. התוצאה - 15 הרוגים, 30 פצועים. הנשק והרכב של השיירה נמסרו ע"י הבריטים לערבים.

28 במארס – **שיירת יחיעם** - השיירה הותקפה בדרכה ליישוב ולא היה כוח חילוץ שיסייע לה. התוצאה - 47 הרוגים.

31 במארס – **שיירת חולדה** – הותקפה עם צאתה מהישוב לירושלים. התוצאה - 23 הרוגים.

הגורמים למשבר – שיטת השיירות הוכחה כלא יעילה אל מול האיום איתו התמודדה. כוח הליווי היה קטן מדי למשימה, הנשקים לא התאימו, החיסרון בכוח חילוץ או תגבור היכולים להגיע לסייע בעת מתקפה – כל אלה הפכו את שיטת השיירות ללא יעילה וגרמו לאסונות.

נוסיף לכך את המידע מהקטע –

"שגיאה גדולה לשלוח שיירות כל כך גדולות... לכלול בהן משאיות גדולות וכבדות... עליהן להאט את נסיעתן בעליות... קשה לעקוף אותן כאשר הן נתקעות, או לסובב אותן..." הבחירה ביצירת שיירות ארוכות, בהן מספר גדול של משאיות עמוסות לעיפה בציוד עבור הישובים, והנסיעה בדרכים שהגבילו את התנועה, הוסיפו לבעיות השיטה ותרמו למשבר.

"גם מינוי מפקדים גבוהים, שאין להם ניסיון אישי רב... מרשם מפוקפק מאוד להצלחה" חלק ממפקדי השיירות היו חסרי ניסיון, למרות דרגתם הגבוהה, וקבלו החלטות שגויות שגררו את השיירה לאסון – שיירת יחיעם למשל יצאה לדרך למרות שמפקדה ידע שהמידע על השיירה עבר לכפריי הסביבה; שיירת נבי דניאל התעכבה ארוכות בגוש עציון ולמרות זאת יצאה לדרך בשלב בו הספיקו ערביי האזור להתאסף על מנת לפגוע בה.

סעיף ב'

מבצע נחשון

בראשית אפריל 1948 נפתח מבצע נחשון, הראשון מבין סדרת המבצעים הצבאיים היוזמים. למבצע "נחשון" רוכזו כוחות וציוד רב – רובם "על חשבון" גזרות אחרות (לראשונה רוכזו 1,500 לוחמים למבצע אחד). יומיים לפני תחילת המבצע הגיעו מציכוסלובקיה בדרך הים והאוויר, משלוחי הנשק הראשונים והועברו מיד למפקדת המבצע. מטרת המבצע הייתה לפתוח את הדרך לירושלים.

מהלכי המבצע העיקריים

המבצע חולק לשני חלקים – החלק המערבי של הדרך לעיר, מחולדה עד שער הגיא, והחלק המזרחי משער הגיא, דרך הקסטל ועד לירושלים.

- החלק המזרחי של הדרך לעיר – בין התאריכים 3-9/4 עסקו הכוחות בכיבוש **הקסטל**. הקרב החל כמהלך מקדים למבצע כולו. במהלכו עבר הכפר מיד ליד מספר פעמים. באחד ממהלכי הקרב נהרג באופן מקרי מנהיג הגזרה הערבי עבדל קאדר אל חוסייני. מותו שיבש את יכולת ערבי האזור להמשיך בלחימה. 9/4, במקביל להלווייתו של אל חוסייני בירושלים, בה השתתפו מרבית תושבי הסביבה, פוצצו כוחות הפלמ"ח את בתי הכפר והשליטה על ראש ההר נותרה בידיהם.

- החלק המערבי של הדרך לעיר – בתאריכים 5-6/4 נערכו מבצעים לכיבוש **חולדה הערבית** (משמר דוד) **ודיר מוחסין** (בקוע) אותו נאלצו הכוחות לפנות בלחץ הבריטים.

המבצע אמור היה לפתור את משבר השיירות מאחר ונועד להשתלט על הכפרים הערבים החולשים על הדרך לירושלים ולהבטיח את תנועת השיירות לאורכה במטרה להסיר את המצור מעל העיר בה חיו כמאה אלף יהודים. הסרת האיום לאורך הדרך היה מונע נפילת שיירות נוספות בידי כפריי האזור ומאפשר מעבר בטוח אל העיר.

המבצע לא פתר את המשבר מפני שלאחר כשבוע וחצי נחסמה הדרך שוב - תוך כדי מהלכי מבצע הראל, שהמשיך את נחשון, החלו לזרום למפקדה ידיעות על פינוי מוקדם של הבריטים את העיר וצורך דחוף בתפיסת המתקנים והעמדות

המתפנות. מבצע הראל הופסק, חלק מהעמדות השולטות שהחזיקו הלוחמים לאורך הדרך לעיר ננטשו והכוח כולו עלה לירושלים. עזיבת הכוחות את פרוזדור שער הגיא אפשר לכוחות המקומיים לסגור חזרה את הדרך לעיר. כך נאלצו לחזור להשתמש בשיטת השיירות בדרך לעיר.

שאלה 14 – פלישת צבאות ערב וההפוגה הראשונה

סעיף א'

שני קרבות מתוך הרשימה –

הקרב על הרובע היהודי – אחד מיעדי התקיפה של הצבא הירדני הייתה העיר ירושלים. בעיקר העיר העתיקה וחלק המזרחי בו היה רוב ערבי. השליטה על העיר הקדושה למוסלמים, הייתה חשובה למלך עבדאללה. ב-28 במאי נפל הרובע היהודי בידי הירדנים, לאחר קרבות קשים. בקרב נפלו לוחמים ותושבים, נלקחו לוחמים בשבי ומרבית התושבים שנתרו, גורשו לצד המערבי של העיר, שהיה בשליטה ישראלית. חשיבות הקרב הייתה אובדן האחיזה היהודית בעיר העתיקה בירושלים. אחיזה שהייתה ברציפות משך מאות שנים והיוותה סמל לשייכות של העיר לדת היהודית. הקרב נצרב בזיכרון הלאומי לאור האובדן של הקשר עם חלקה העתיק והקדוש של העיר. ניסיון לשמר גישה למקומות הקדושים ליהודים, שנתרו בצד הירדני לא צלח ורק לאחר 19 שנים של געגועים חזרה ישראל לכבוש את חלקה העתיק של העיר.

קרבות לטרון – הכוחות הירדנים פלשו לארץ ממזרח וכבשו את חלקה המזרחי של ירושלים. במטרה לנתק אותה מהשפלה הם כבשו את לטרון – מצודה בריטית הממוקמת על הדרך היחידה לעיר, ומאיימת על המנסים לעבור בה. על לטרון התחוללו מספר קרבות קשים ביוזמת צה"ל – ניסיונות חוזרים ונשנים לסלק ממנה את הירדנים ולהסיר את האיום מהדרך לעיר. כל הקרבות לא צלחו. במסגרת הכוחות הלוחמים היו עולים חדשים רבים – ניצולי שואה שנפלו בקרבות. חלקם "נצרו אחרון" למשפחתם. הקרבות נצרבו בזיכרון הלאומי הן מהסיבה שהיו רצף כישלונות ארוך ומדכא, הן מהסיבה שתוך כדי הקרבות נמצאה דרך בורמה והם הפכו לשנויים במחלוקת, והן מהסיבה שנפלו בהם ניצולי שואה.

סעיף ב'

התנאים של ההפוגה הראשונה

ההפוגה אליה הסכימו הכוחות נמשכה ארבעה שבועות שמועדם הוגדר מראש: מה-11 ביוני עד ל-9 ביולי 1948. זו הייתה יוזמה של האו"ם שקרא לצדדים לבצע הפסקת אש. תנאי ההפוגה הטילו מגבלות על הכנסת אמצעי לחימה וכוח אדם לא"י אך מנגנון הפיקוח של האו"ם היה עדיין בחיתוליו ולא הצליח לאכוף זאת באופן מלא. שני הצדדים תגברו את הכוחות בנשק ואמל"ח אך ישראל נתקלה בקושי להכניס עולים חדשים ולגייס במהלך ההפוגה.

מן הפעולות שנעשו במהלך ההפוגה הראשונה אפשר ללמוד מדוע הסכים בן גוריון לתנאיה – במהלך ההפוגה הספיקה

ישראל הצעירה הרבה –

1. "להשביע את כל הצבא..." – עם ההכרזה על הקמת המדינה הוקם רשמית צה"ל אך הקמתו בפועל נפרסה על פני זמן ארוך – גיוס מתמשך, הקמת יחידות, קלטית אמצעים חדשים... רק בהפוגה התפנו מפקדי הצבא להשביע את החיילים לראשונה ולהחתים אותם על השבועה. השבועה לצה"ל הייתה צעד נוסף בתהליך פירוק המחותרות הפורשות וחייבה את כלל המתגייסים להיות כפופים למרות ארגון צבאי אחד, ממלכתי.

2. "רכישות לחיל האוויר..." – במהלך ההפוגה צה"ל התעצם וקלט כלי נשק חדשים כולל ארטילריה, שריון ומטוסים.

3. "...תשובה לשאלה איך לגמור את המלחמה בניצחון..." – במהלך ההפוגה נערכה הפקת לקחים משמעותית מחודש הפלישה והוחלט על כיווני התקיפה והיעדים האסטרטגיים להמשך הלחימה ובראשם כיבוש הנגב וירושלים. זאת לאור אי השלמה עם הרציפות הטריטוריאלית עד שלב זה והישגי הפלישה של מדינות ערב, וגם כתגובה ראשונית להתכנות למימוש תכנית ברנדוט.

פרק שני

הנבחרים נדרשו לענות על אחת מן השאלות 15-16 (15 נקודות)

שאלה 15

דוגמא אחת למתנדבים שנלחמו בצד היהודי – מח"ל.

במהלך המלחמה הסדירה הגיעו לארץ מתנדבים רבים מחו"ל – מח"ל – כ-5000 מתנדבים בעיקר מארצות דוברות אנגלית, קצתם צרפתים וצפון אפריקאים. בהם היו אנשי חה"א שתרמו תרומה מכרעת להקמתו ולתפעולו של חה"א הישראלי הצעיר, ואנשי שריון ורפואה שתרמו לחיזוק המערכים האלה. במסגרת זו הגיעו לארץ מספר קצינים בכירים, יהודים שלחמו בצבאות בעלות הברית וסייעו בהובלת תכנון וניהול המבצעים.

דוגמא אחת למתנדבים שנלחמו בצד הערבי – "צבא ההצלה".

"צבא ההצלה" היה צבא מתנדבים בו היו כמה אלפי לוחמים, אשר אורגנו בידי הליגה הערבית, בתקווה שיביא לתבוסת היישוב מבלי שיאלצו מדינות ערב להפעיל את הצבאות שלהן. המתנדבים קיבלו שכר, מזון והכשרה צבאית בסוריה. לאחר הכשרה קצרה נכנסו לארץ ופעלו בעיקר באזור הגליל והשומרון.

- שני גדודים פעלו באזור השומרון בפיקודו של פאוזי קאוקג'י ומנו כ-1500 עד 2000 לוחמים.
- בהרי הגליל פעלו גדוד מתנדבים דרוזים מסוריה ומלבנון, וגדוד מתנדבים סורים שמנו יחד כ-1500 לוחמים. תרומתם ללחימה – גדודי צבא ההצלה חיזקו את המורל ותחושת העוצמה של ערביי הארץ. הם ניסו למשל לכבוש את משמר העמק ורמת יוחנן במהלך אפריל 1948 בעוד היישוב מרכז כוחות למבצע נחשון. במלחמה הסדירה חברו חלקם לצבא לבנון.

שאלה 16

שני מיתוסים שהתפתחו בזמן מלחמת העצמאות –

טבח דיר יאסין - בעיצומו של מבצע נחשון התרחשה פרשת כיבושו של הכפר הערבי דיר יאסין (9 באפריל). לאחר שנודע על כיבוש הכפרים הערבים הראשונים, אושר לכוחות האצ"ל והלח"י לכבוש את דיר יאסין שהיה הכפר הערבי היחיד שתושביו לא עזבוהו במבואות ירושלים. אנשי אצ"ל ולח"י שיצאו לכבוש את הכפר קראו לתושבים שיפנו מהכפר את הנשים, הילדים והזקנים. לפי דבריו של מנחם בגין, מפקד האצ"ל, חלק מהתושבים עזבו, אך חלק אחר סירב להתפנות, התגונן וסבל אבדות קשות. ההתקפה הסתיימה במותם של כ-120 ערבים, ביניהם נשים וילדים. האירוע נתפס ע"י ערביי הארץ כטבח ייזום – הפרסום תיאר כ-250 הרוגים. הפרשה גרמה לזעזוע בדעת הקהל בארץ ובעולם, והגבירה ככל הנראה את מגמת הבריחה של התושבים הערביים, מהכפרים שגבלו או נמצאו בתחום ההתיישבות היהודית. סיפורי האימה, נוסח אירוע דיר יאסין, החרידו את דעת הקהל הערבית שדרשה נקמה והצלה של ערביי ישראל. מול המיתוס שהחל והתקדם היה קשה למדינות ערב לעמוד מן הצד והן נדחפו לפלוש, גם על מנת להציל את ערביי הארץ מהטבח היהודי. כך שירת המיתוס את ערביי הארץ.

הפליטים ברחו – מיתוס שהתפתח בצד היהודי טען כי הפליטים ברחו מהארץ תוך כדי המלחמה, ביוזם, ובעידוד מנהיגיהם שהבטיחו להם לשוב לאחר חיסולה של מדינת ישראל. בפועל, עם סיום המלחמה, נותרו מאות אלפים מתוך ערביי-הארץ במעמד של פליטים במדינות ערב השכנות. טענת ישראל הייתה שהם אשמים בבריחה, ומדינות ערב הקולטות אחראיות למצוא להן פתרון.

בניגוד למיתוס, המנהיגים הערבים וממשלות ערב לא עודדו את ערביי א"י לעזוב את הארץ ולא הבטיחו להחזיר אותם לביתם לאחר הניצחון על היהודים. למעט מקומות אחדים בהן הורתה ההנהגה הערבית לעזוב, בד"כ התאמצו מנהיגי הערבים ומדינות ערב לבלום את הבריחה. גלי הענק של הפליטים איימו על היציבות הכלכלית והשלטונית במדינות ערב הצעירות. דוברים פלסטינים והתקשורת במדינות ערב גינו את הבריחה "העכברים הבורחים מהספינה הטובעת".

ההנהגה הערבית המקומית טענה שהתירו רק פינו ילדים וקשישים מכפרים החשופים לפגיעות ונתנו הוראה לנשים להישאר ולסייע ללוחמים. בשלב זה נעשה מאמץ כולל של ההנהגה המקומית ושל קונסוליות מדינות ערב למנוע כניסת בורחים למדינות ערב. המיתוס שירת את הצד הישראלי בכך שהצביע על האשם בתופעה, ניקה את ישראל מאחריות, ואפשר לה להתנגד להיות חלק מפתרון הבעיה.